

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Juta Lensu

Tartu juudi seltsid

Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi ajal (1918–1940)

Bakalaureusetöö

Juhendaja:
Anu Põldsam, PhD, Tartu Ülikool

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Ajalooline taust	6
1.1 Juudi kogukond Eestis	6
1.2 Varasemad organisatsioonid	7
1.3 Kultuurautonoomia Eestis	9
2. Juudi seltsid Tartus 1918–1940	11
2.1 Tartu juutide kultuurielu	11
2.2. Ajakirjandus	14
2.3. Tartu juutide seltsielu võrdlus Tallinna omaga	15
3. Juudi kultuurseltsid Tartus 1918–1940.....	18
3.1 Viie kultuurseltsi põhikirjade analüüs.....	18
3.2. „Frait fun Idisch“ ja „Šolem Aleichem“	20
3.3. Seltsi „Šolem Aleichem“ protokolliraamat	23
Kokkuvõte.....	26
Kasutatud kirjandus	28
Summary	31

Sissejuhatus

Lõputöö teemaks on Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi aegsete Tartu juudi seltside tegevus 1918–1940 aastatel.

Teema valiku põhjendus

Teema osutus valituks, kuna Tartu juudi kogukonda ja selle kultuuri- ja seltsielu pole varasemalt väga palju uuritud. Tallinna seltside kohta on varasemalt kirjutatud. Antud töö aitab rohkem lahti mõtestada Tartu seltside tegutsemist ning anda Tartu juudi seltsielust ning kultuurielust ülevaadet.

Töö eesmärk

Töö eesmärk on kaardistada ja uurida Tartus tegutsenud juudi seltse ning luua neist üldpilt. Kuna erineva suunitlusega seltse on palju, siis keskendun peamiselt kultuuriseltsidele ja ühingutele. Et selgitada välja, mis uuritavaid seltse ühendab ja mis eristab, võtan lähivaatluse alla viie seltsi põhikirjad. Nendeks seltsideks on: Tartu Juudi Kultuuriselts „Licht“, Tartu Juudi Seltskondlik Ühing „Achdus“, Tartu I. L. Peretsi nimeline Juudi Selts, Tartu Juudi Rahvuskultuuriselts „Proiva“ ja „Frait fun Idisch“, mis hiljem muutis oma nime „Šolem Aleichemiks“. Põhikirjade kõrval tuleb tutvustamisele ka seltside liikmeskond ja see, millega nad tegelesid. Samuti kirjutatakse sellest, millised seltsidega seotud sündmused ja nende korraldatud üritused pälvivad eestikeelse ajakirjanduse tähelepanu. Viiest seltsist uurin lähemalt seltsi „Šolem Aleichem“ ning tutvustan seltsi tegutsemist Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi lõpus.

Et seltside tegevust kontekstualiseerida, annan töös lühikese ülevaate Tartu juutide seltsitegevuse ajaloost laiemalt, võrdlen seda Tallinna juutide seltsieluga ning kirjeldan Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil juutide seltsielu elavnemisele olulist mõju avaldanud Juudi kultuurautonoomia olemust.

Uurimismetodoloogia selgitus

Lähtuvalt seatud eesmärkidest kasutan ajaloolis-kriitilist meetodit ja eri allikate kombineeritud analüüsi. Uurimistöö kontekstualiseerivad peatükid tuginevad suure osas sekundaarkirjanduse

analüüsile, aga ka Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil eestikeelses ajakirjanduses ilmunud teadetele, mis puudutavad juutide kultuurielu. Töö põhiosas, mis kirjeldab Tartu tegutsenud viie juudi kultuuriseltsi tegevust olen kasutanud primaarallikaid, millest põhiosa moodustavad arhiivimaterjalid: seltside eestikeelsed põhikirjad, koosolekute protokollid, avaldused, kutsed.

Arhiiviallikate omavahelises võrdluses loon pildi seltside eripäradest, sarnasustest ja erinevustest. Seejuures võtan lähivaatluse alla seltsi „Frait fun Idisch“ (hilisema nimega „Šolem Aleichem“) tegevuse.

Lühiülevaade probleemi senisest uuritusest

Erinevalt Tallinna juutide seltsielust, pole Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi aegset Tartu juudi kogukonda ja nende kultuuri- ja seltsielu varasemalt väga palju uuritud. Erinevate autorite töödest ning Tartu juutide mälestustest käivad küll osade seltside nimed läbi, kuid kultuuriseltside põhikirju ja tegevust pole varem otseselt puudutatud ega analüüsitud. Kõige enam tähelepanu on saanud Tartu üliõpilasorganisatsioonid ja mingil määral ka poliitilised ühingud.

Olulisemad allikad

Nagu mainitud, moodustavad põhiosa allikatest arhiivimaterjalid, mis on pärit Rahvusarhiivi digitaliseeritud arhivaalide keskkonnast Saaga. Kõige enam materjale juutide kultuurielu kohta leidub Nosson Genssi isikuarhiivis, kes oli ka ise erinevates seltsides aktiivne liige.

Peale arhivaalide kasutan töös ka sekundaarkirjandust, mis aitab luua terviklikumat pilti seltside tegutsemise kohta. Tartu Ülikoolis õppivatest juutidest ja akadeemilistest seltsidest on varem kirjutanud Toomas Hiio. Tallinna seltsidest on kirjutanud oma diplomitöö Josef Katz 2002. aastal. Juutide ajaloost on kirjutanud mitmed isikud. Üheks peamiseks allikaks võib välja tuua Kopl Joktoni teose „Juutide ajaloost Eestis“. 1918–1940 aastate juudi rahvastikku Eestis on uurinud Tõnu Parming oma töös „The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia 1918–1940“. Kõige rohkem ja konkreetsemat eestikeelset infot leidub põhikirjades ning muudes ametlikes dokumentides. Seetõttu tuleb allpool analüüsimisele viie seltsi põhikirjad ning lähemalt tutvustan ühe seltsi tegevust tuginedes 1940. aasta protokolliraamatule.

Näitamaks, et juutide kultuurielu ei leidnud aset isolatsioonis, vaid leidis ka laiemalt kajastamist, olen kasutanud Eesti Vabariigi esimesel iseseisvusperioodil ilmunud eestikeelseid ajalehti – näiteks Postimehes ilmunud artikleid ja teateid.

Töö koostamisel ette tulnud raskused

Suurimaks probleemiks osutus primaarallikate keel. Kuna väga paljud arhiivimaterjalid olid kirjutatud käsitsi heebrea või jidiši keeles, siis jäi kahjuks osa informatsiooni kättesaamatuks ning seetõttu langesid mitmed allikad keele tõttu välja. Osade seltside kohta pole palju teada, kuna neist on alles jäänud kas siis kõigest nimi koos üksikute piltidega või heal juhul põhikiri. Probleemiks kujunes ka see, et osadel seltsidel on äärmiselt sarnased nimed, aga kuna allikmaterjali pole piisavalt, siis on keeruline tuvastada, kas tegemist on samade või erinevate seltsidega. Lisaks sarnaste nimedega seltsidele tegutses Eesti eri linnades ka samanimelisi seltsi, nagu näiteks „Licht“ ning I. L. Peretsi nimeline juudi selts, ning mõnikord on neid raske üksteisest eristada või aru saada, kas tegu on ühe või mitme seltsiga, ja kus see täpselt asus (nii nt noorte sionsitliku seltsi „Hanoar“ puhul).

Töö struktuuri tutvustus

Uurimistöös koosneb kolmest peatükist, mille fookuses on vastavalt: ajalugu, juudi seltsid Tartus 1918–1940 ja Tartus tegutsenud peamised viis kultuuriseltsi. Esimeses ehk ajalugu käsitlevas peatükis tutvustan juutide ajalugu Eestis ning teen sissejuhatuse Tartu juudi kogukonna tekkimiseks. Samas teemaplokis tuleb juttu ka kõige esimestest juudi organisatsioonidest ja nende kujunemisloost. Teises peatükis keskendun peamiselt Tartu seltsidele Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi ajal, andes ülevaate nende hulgast ja tegevusvaldkonnast. Räägin ka sellest, kuidas kultuurautonoomia seltside elu mõjutas. Ühtlasi võrdlen Tartu juudi seltsimaastikku Tallinna omaga. Kolmandas peatükis tutvustan põhjalikumalt viie Tartu kultuuriseltsi põhikirju ning uurin neist põhjalikumalt seltsi „Frait fun Idisch“, mis hiljem hakkas kandma nime „Šolem Aleichem“. Selle seltsi kohta leidis ka eestikeelne protokolliraamat, mis on pärit 1940. aastast.

1. Ajalooline taust

Mõistmaks Tartu juutide seltsielu tagamaid ja eripära, on vajalik esmalt anda kontekstualiseeriv pilt juudi kogukonnast ning selle seltsitegevuse arengust ja raamistusest.

1.1 Juudi kogukond Eestis

Kui Liivimaale ning Kuramaale jõudsid juudid alles 16. sajandil, siis Tallinnas on esimese juudi Johannese kohta pärit andmed juba 14. sajandist.¹ Järgmised teated juutidest Eestis pärinevad aga alles 18. sajandist. See vahepealne paus on seotud Eestis valitsenud välisjõudude suhtumisega juutidesse. Näiteks olid Poola ja Rootsi valitsemisajad üpris juudivaenulikud. Kuid ajal, mil Eesti oli Peeter I võimu all, muutus juutide elu Vene impeeriumis kergemaks ning osad juudid said isegi ajutise õiguse riigis elada. Hiljem, kui võimule tuli Jelizaveta, andis ta 1742. aastal käsu kõik juudid Venemaalt välja saata. Käsk mõjutas ka Eesti linnades elavaid juute ning leidub ka dokumente, kus on märgitud, et Tartust pagendati 18 juuti. Selleks, et väljasaatmisest pääseda, lasid osad juudid end ka ristida.²

Püsiv juutide asustus Eestis tekkis alles 19. sajandil. Nimelt kehtis 19. sajandi keskel, 1827–1856. aastatel, Venemaal juutidele suurem sõjaväekohustus (1000 mehe pealt 10 nekrutit) ning armeesse värvati ka alaealisi, keda treeniti sõduriteks ning samal ajal suruti neile tugevalt peale ka kristlust. 1856. aastaga algas Aleksander II võim ning taas muutus juutide elu veidi hõlpsamaks. Juutidel vähendati nekrutikohustust ning loodi üldine Venemaa sõjaväeteenistus. Haritumatele juutidele ning osadele kaupmeestele anti ka vabadus ise oma elukoht valida. Nii tekkis juutidel võimalus vaikselt ühiskonda sissesulanduda. Aina rohkem juudisoost inimesi astus ülikooli ja Talmudi kõrvalt hakati rohkem uurima ka filosoofilisi tekste Maimonideselt jt. 1881. aastal peale Aleksander II mõrvamist (milles süüdistati paraku juute), leidsid aset üksikud juudipogrommid. Kuigi need uued piirangud kehtisid Venemaal, said nende mõjusid tunda ka Eestis paiknevad juudid, kus mitmetest linnadest hakati juute välja ajama. Need pogrommid tekitasid Venemaa juudi kogukondades suure väljarändelaine, mille

¹ K. Jokton. *Juutide ajaloost Eestis*. 4.

² T. Parming. *The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia. 1918–1940*. 241.

käigus emigreerusid näiteks 1 250 000 juuti Ameerika Ühendriikidesse, pannes aluse New Yorki juudi kogukonnale. Lahkuti ka Inglismaale, Argentiinasse ning Palestiinasse.³

Eesti juudi kogukonna alguseks võib pidada 19. sajandit, kui Eestisse saabusid Krimmi sõja ajal Nikolai sõdurid, kes pärast sõjaväe teenistuse lõppu Eestisse paikseks jäid. Nikolai sõdurid teenisid Tallinnas, Tartus ja ka Pärnus. Neile anti luba abielluda ning alaliselt linnades ka elada. Ajapikku juudi rahvaarv linnades tõusis ning hakati looma organiseeritud kogukonda koos toimiva sünagoogiga.⁴ Peale Tartu, Pärnu ja Tallinna loodi kogudused ka teistes Eesti linnades kui osad juudid (nt. kutsetunnistusega käsitöölised, kaupmehed ja spetsialistid) said loa elada väljaspool asuallasid. Kogudused loodi ka Valgas, Võrus, Viljandis, Kuressaares, Rakveres ja Narvas.⁵

Kuna Eestis pole olnud eriti suurt juudikogukonda ning juudid, kes Eestis elasid, paiknesid enamasti Tallinnas, siis oli Tartule kõige lähemaks suuremaks juudi kogukonnaks Kuramaa juutide kogukond (tänapäeva Läti aladel). Kuramaa kogukond asus Tartule kõige lähemal ning sealt saabus ka Tartu Ülikooli kõige rohkem immatrikuleerunud juudisoost tudengeid, kellel oli ühtlasi ka suur osa Tartu juudi kogukonna vormimisel ning kultuurielu loomisel ja kujundamisel. Ühtlasi meelitas Kuramaa juute Tartusse võimalus end siinsetes haiglates ravida. Osad juudid, kes olid tulnud end Tartusse ravima otsustasid hiljem siia ka jääda. Kui 18. sajandi lõpus elas Kuramaal natuke alla 5000 juudi siis 19. sajandi lõpus oli see arv tõusnud 50 000-ni. Tartus aga elas 19. sajandi lõpus 1760 juuti.⁶

1.2 Varasemad organisatsioonid

Erinevad juudi religioossed, heategevuslikud ja kultuuriorganisatsioonid hakkasid tekkima 19. sajandil. Kuna 19. sajandil võisid juudid tulla end ravima Tartusse, loodi 1840-ndatel aastatel haigekülastusühing, mis aitas vaestel oma ravikulusid maksta. Mõned aastad hiljem asutati ka õpiühing, kus koguti raha selleks, et aidata lastega peredel tasuda õppemaksu.⁷ Esimese Tartu juudi kooli loomisele aitasid suuresti kaasa juudi üliõpilased. Enne kooli loomist õpetasid lapsi tudengid ning ka pärast kooli avamist löid üliõpilased aktiivselt hariduse andmises ja edendamises kaasa. Kooli eest aitas tasuda Üliõpilaskassa ning ka üks Tartu kuulsamaid annetajaid Aleksander Vulpius andis kooli avamiseks omapoolse panuse. Peamiselt olid

³ T. Hiio. *Juudi üliõpilased ja nende organisatsioonid Tartu Ülikoolis*. 2.

⁴ E. Amitan-Wilensky. *Estonian Jewry: a Historical Summary*. 336.

⁵ E. Berg, A. Verschik. *Juudid*. 3.

⁶ T. Hiio. *Juudi üliõpilased ja nende organisatsioonid Tartu Ülikoolis*. 3.

⁷ K. Jokton. *Juutide ajaloost Eestis*. 15–17.

esimesed ühingud loodud kogukonna hüvanguks ning põhifookus oli vaeste rahaline aitamine. Raha koguti ka kooli ja sünagoogi ruumide jaoks. Üheks esimeseks kultuuriühinguks võib pidada Tartu sünagoogis tegutsenud „Religiooniõpetust“, kus peale hommikupalvust loeti ka lehekülg usuõpetust. Ühingu asutasid 1868. aastal Josef Usvanski ja Eliser Ferkin.⁸ Nad olid aktiivsed kogukonnaliikmed ning ülalnimetatud ühingute asutajad.

1880–1890. aastatel sai alguse juudi rahvuslik liikumine – sionism –, mis leidis tee ka Eestisse. Sionistlikud vaated hakkasid levima eelkõige nooremate juutide seas ning ka Tartus loodi 1904. aastal sionistlik selts „Bund“, mille liikmeteks olid valdavalt töölisrahvas ning noored.⁹ Veidi hiljem loodi ka ühing „S-S“ (sotsiaal-sotsialistid). „Bundi“ ja „S-S-i“ vahel esines lahkhelisid, kuid 1905. aasta pogrommide kartus mõjus organisatsioonidele liitvalt.¹⁰

Esimestele üliõpilasseltsidele ja korporatsioonidele panid aluse erinevatest Euroopa ülikoolidest Tartu Ülikooli immatrikuleerunud juudi üliõpilased. Kõige rohkem astuti arstiteaduskonda. Juudi üliõpilaste protsent tõusis ajavahemikus 1884–1893 märgatavalt, 10,4%-lt 21,1%-ni. 1893. aastaks oli immatrikuleerunud 373 juuti. Kasv oli tingitud saksa üliõpilaste suurest lahkumisest peale ülikooli venestamist ning uusi õpilasi teistest ülikoolidest eriti peale ei tulnud. Kõige enam oli juudi üliõpilasi tulnud Kuramaalt, kuid immatrikuleerusid ka Austria ja Kiievi päritolu juudid. Kuigi juudisoost üliõpilaste hulk oli kasvamas ja ka Tartu kogukond aina suurenes, ei saadud siiski veel täiesti piirangute vabalt tegutseda. Kuna juudi üliõpilaste protsent oli võrreldes teiste tudengitega hüppeliselt tõusnud, otsustati seda arvu piirama hakata. 1896. aastast tohtis immatrikuleerunud juudi üliõpilasi olla kuni 5%.¹¹

Suur juudisoost üliõpilaste arv tekitas vajaduse oma akadeemilistele ühingutele, kus saaks tegeleda oma kultuuri ja keelega lähemalt. Varem olid juudi üliõpilased liikmeteks teistes baltisaksa seltsides. 1883–1884 registreeriti 3 juudi seltsi: Kirjanduse ja Muusika Selts, Akadeemiline Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Selts, Ajaloo ja Kirjanduse Teaduslik Selts.¹² Need seltsid olid aluseks tulevastele organisatsioonidele nagu „Limuwia“, „Hacfiro“ ja „Hasmonea“. Akadeemiliste seltside põhikirja pidi kinnitama ülikooli rektor ning seltsid pidid oma ühingud märkima kui „metsikud“.¹³

Kui Venemaal puhkes esimene revolutsioon, kardeti, et selle mõjud jõuavad ka Tartusse. Salaja muretseti Kopenhaagenist relvi, et neid vajadusel kasutada. Peale revolutsiooni

⁸ K. Jokton. *Juutide ajaloost Eestis*. 15.

⁹ E. Nodel. *Life and Death of Estonian Jewry*. 2.

¹⁰ M. Michelson. *Juudid Tartus*. 2.

¹¹ T. Hiio. *Juudi üliõpilased ja nende organisatsioonid Tartu Ülikoolis*. 7.

¹² *Ibid.* 28.

¹³ *Ibid.* 8.

nõrgenesid seltsid arreteerimiste tõttu 20. sajandi alguses. Sionistlikku tegevust jätkati Heategevusseltsi nime alt. Ka esimene maailmasõda mõjutas juudi kogukonda tunduvalt.¹⁴ Ühiskondlik- ja kultuurielu jäi pausile, inimesed kartsid sõda, kannatada said perekonnad ja kogukond muutus väiksemaks.¹⁵ Kõige edukamalt tegutses Heategevusselts. Ka Eestisse saabus sõjapõgenikke. Põgenikele ja haavata saanutele pakuti finantsilist abi. Abi andsid aktiivselt ka üliõpilasseltsid. Näiteks Akadeemiline Selts andis oma panuse õmmeldes ning parandades kodutute riideid. Peale sõja lõppu loodi mitmeid uusi parteisid ning ka kultuurieluga tegelemine hakkas hoogu koguma. See kõik sai hakata toimima tänu Eesti Vabariigi loomisele 1918. aastal.¹⁶

1.3 Kultuurautonoomia Eestis

Suur juudi seltside hulk oli võimalik tänu Eesti Vabariigis vähemusrahvastele kehtestatud kultuurautonoomiale. 1925. aastal võeti vastu kultuurautonoomia seadus, mis tagas vähemusrahvastele (baltisakslased, venelased, rootslased, lätlased ja juudid) nende rahvuskultuuri säilitamise õigused. See oli kirjas ka 1918. aasta „Manifest kõigile Eestimaa rahvastele“. Vähemusrahvad said arendada oma kultuuri, hoolekannet ja anda oma emakeelset haridust koolides. Erinevaid rahvuskultuurilisi asutusi võidi luua piiramatult, seni kuni toimetati riigihuvide piires. Saksa, rootsi ja vene rahvusest isikud said riigi poole pöörduda oma emakeeles ning piirkondades, kus vähemusrahvused olid enamuses (saartel ja lääne Eestis rootslased ning Narvas, Petseri ja Peipsi-äärsetel aladel venelased), võisid nad omavalitsustes kasutada oma emakeelt. Oluline tähelepanek on see, et Eesti Vabariik pöördus kõikide rahvuste poole, mitte ainult eestlaste.¹⁷

Kõige kiiremini hakkasid kultuurautonoomiat kasutama sakslased ja juudid. Juutide peamine keskus asus Tallinnas, Juudi Gümnaasiumi ruumides (Karu 16), kus peeti ka suurem osa koosolekutest. Tartus toimusid koosolekud I. L. Peretsi ruumides Kalevi tänaval (varem Karlova tänav).¹⁸ Selleks, et kultuurautonoomiast kasu saada, tuli saada dokumentidega vähemusrahvuseks – vähemusrahvaks loeti rahvad, kelle esindajate hulgast vähemalt 3000

¹⁴ K. Jokton. *Juutide ajaloo Eestis*. 28–29.

¹⁵ M. Michelson. *Juudid Tartus*. 2.

¹⁶ K. Jokton. *Juutide ajaloo Eestis*. 28–29.

¹⁷ K. Laurits. *Vähemusrahvuste kultuurimavalitsuse seadus*. 30–32.

¹⁸ T. Šor. *Культурная автономия евреев в Эстонии: подготовка и проведение 1925–1927*. 2–4.

inimesel oli Eesti kodakondsus.¹⁹ Eestis elas umbes 4400 juuti neist 3055 isikul oli Eesti kodakondsus.²⁰

1926. aastal toimusid esimesed Juudi Kultuurnõukogu valimised, mille raames kuulutati välja juudi kulturomavalitsus.²¹ Kultuurnõukogu valiti kolmeks aastaks ning see koosnes 27-st liikmest. Kultuurivalitsust toetasid rahaliselt kogukonnaliikmed kuid saadi ka riiklikku abiraha.²² Eestis kehtestatud vähemusrahvaste kultuurautonoomia oli Euroopas ainulaadne. Juutide kultuurivalitsus kogus populaarsust ka välismaal. Ka Ülemaailmne Juudi Organisatsioon saatis Eesti valitsusele tänu-sertifikaadi.²³

Kultuurautonoomia oli juudi kogukonnale väga tähtis. Selle 10. aastapäeva puhul korraldati Tallinna Juudi Gümnaasiumi ruumides aktus. Ajakirjandusele saadetud teates väljendatakse siirast tänu: „Samal ajal, kui Juudi rahvuse liikmed paljudel oma asumisaladel elavad üle kurbi päevi, juudi vähemusrahvus Eestis võib rõõmuga konstateerida, et eesti rahvale on võõras inimesevihkamine rassilisel või rahvuslikul alusel, mis tõttu juudi vähemusrahvuse liikmed võivad end tunda Eesti Vabariigi pinnal teistega täieõiguslike Eesti kodanikena“.²⁴

Kultuurautonoomia lõppes 1940. aastal Nõukogude vägede sissetungiga Eestisse. Kadus võimalus arendada oma kultuuri ja anda emakeelset haridust. Põhjuseks oli toodud, et kultuur-autonoomia „oli loodud sihil lõhestada Eesti töörahva moraalset ja poliitilist ühtsust“.²⁵ Pea kõik organisatsioonid üle Eesti (32 organisatsiooni) suleti Sisekaitseüleva otsuse tagajärjel 29. augustil 1940, mille jaoks oli avalduse teinud selts „Licht“. Otsuses kajastus, et nimekirjas olevate ühingute tegevus ei ole kooskõlas töötava rahva huvidega või nende tegevuse jätkamine uues olukorras osutub ülearuseks.²⁶

¹⁹ E. Gurin-Loov. *Juudina Eestis*. 3.

²⁰ T. Šor. *Культурная автономия евреев в Эстонии: подготовка и проведение 1925–1927*. 3.

²¹ E. Gurin-Loov. *Juudid Eestis*. 3.

²² E. Amitan-Wilensky. *Estonian Jewry: a Historical Summary*. 342.

²³ E. Gurin-Loov. *Juudid Eestis*. 3.

²⁴ ERA.2282.2.6. – 06.1936. Toimik Juudi Kultuur-autonoomia X aastapäeva tähistamise materjalid.

²⁵ E. Gurin-Loov. *Juudina Eestis*. 4.

²⁶ ERA.2199.1.4. Копия расторжения Народного комиссариата внутренних дел ЭССР о ликвидации организаций и обществ, акты ликвидации, акты передачи имущества и денежных средств.

2. Juudi seltsid Tartus 1918–1940

1922–1934 moodustas juudi kogukond Eesti rahvastikust 0,4%. 1934. aastal elas Eestis kokku 4434 juuti. Kõige rohkem juute elas Tallinnas, moodustades umbes poole (49,7%) kogukonnast. Tartus elas samal aastal 920 juuti ehk 20,7% juudi kogukonnast. Samal ajal moodustasid nad vaid umbes 1,5% Tartu koguelanikkonnast (kokku 58 876 inimest).¹ Selle väikese suhtarvu taustal torkab eriliselt silma Tartu juutide vilgas kultuuri- ja seltsielu: Tartus tegutses ajavahemikus 1918–1940 kokku vähemalt 42 erinevat juudi seltsi, üliõpilasorganisatsiooni ühingut.

2.1 Tartu juutide kultuurielu

Ka enne 1918. aastat leidis Tartus mitmeid seltse, mis tegutsesid erinevatel aladel. Leidis kultuuri, akadeemilisi, eriala, ühiskondlike, poliitilisi ja religioosseid organisatsioone. Kõige enam tegutses kultuuri suunitlusega ühinguid – kokku umbes 11 erinevat keele, kirjanduse, spordi, teatri ja muusikaga tegelevaid seltse. Seltsid olid valdavalt ilmalikud. 1917. aastal loodi Tartus teatriga tegelev ühing Juudi Draamaring. Spordiga tegeles spordiselts „Makkabi“ ja ka Tartu Juudi Tennis Klubi. Tegutses ka noortele suunatud seltse nagu Tartu Juudi Noorsoo Juudi Ajaloo ja Kirjanduse Selts „Hait-Hid“. Enamasti oli kultuuriseltsidel soov ja eesmärk edendada oma kogukonna kultuuri, keelt ning parandada ühiskonna elu. Seltsitegevus hoogustus Eesti Vabariigi väljakuulutamise järel veelgi.

Tartu juutide kultuurielu mitmekesisusest ning siin tegutsenud seltside hulgast annab aimu ka Nosson Genssi poolt loodud arhiiv, mis sisaldab rohkesti erinevaid dokumente, kirjavahetusi, ühingute kuulutusi ja ka juudi perioodikat. Eestis ilmus ka juudi ajalehti, kuid ükski neist ei tegutsenud väga pikalt. Esimesena ilmus 28. veebruarist 1919-28. juunini 1919 ajakiri „Juudi Noorsoo Mõtted“. Asemele loodi ajakiri „Kodimo“, mis ilmus kõigest ühe korra. „Kodimoga“ samal ajal ilmus samuti vaid ühe korra ajakiri „Hatikva“. Veidi pikemat aega (aprillist oktoobrini) ilmus „Juutide sõna“. Kõik need

¹ *Rahvastiku koostis ja korteriolud: II rahvaloenduse tulemusi*. Tallinn. 1935. 1.

ajakirjad ilmusid Tallinnas. Ka Tartus anti välja üks ajakiri nimega „Unsere Welt“, mida ilmus neli korda. Nendes ajakirjades räägiti päevakajalistest teemadest, võideldi antisemiitlike mõtetega ning räägiti ka sellest kuidas elavad juudid mujal maailmas.² Kaust annab aimu ka sellest, et kui mitmekesine oli juudi kogukond üle Eesti ning kui palju tegeleti seltsidega erinevates Eesti linnades. Peale seltside tegutsesid Tartus ka sünagoog, raamatukogud ja koolid (algkool ja keskkool). Lisaks dr. J. Eigesi nimelisele juudi raamatukogule olid mitmetel seltsidel lisaks oma raamatukogud ning tegutses ka raamatuagentuur „Kultur“, mis asus Küüni tänaval ning sealt sai osta ja tellida erinevat kirjandust nagu ka palve raamatuid ja ajakirju.³

Kuna akadeemilistel seltsidel nagu ülal oli näha on olnud pikk ajalugu, siis tegutses samuti üsna mitu ülikooliga seotud organisatsiooni. Peab ka mainima, et 1932. aastal loodi Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonda „Juudi teaduse õppetool“, kus õpetati heebrea ja jidiši keelt ning juutide ajalugu ning religiooni.⁴ Nende hulgas oli ka naisühing „Hacfiro“. Teistest ühingutest võib välja tuua „Limuwia“, „Hasmonea“ ja „Šatali“. Ühtlasi tegutses ka üks korporatsioon – „Fraternitas Ossidia“. Üliõpilasorganisatsioonid võtsid aktiivselt osa kogukonna elust ning käisid läbi ka teiste riikide ühingutega. „Limuwial“ oli ka kaks sõsarorganisatsiooni „Vetulia“ (Riias) ja „Vetaria“ (Leedus) ning oma poliitilistes vaadetes hoiti neutraalset joont. Ka „Fraternitas Ossidia“ suhtles organisatsioonidega üle Baltikumi. Sionistlikke mõtteid pooldas üliõpilasseltsidest „Hasmonea“.⁵ „Hasmonea“ ruumides korraldati 1933. aasta jaanuaris sionistliku organisatsiooni revisjonistliku erakonna asepresident Dr. Soskini, kes töötas oma erakonna informaatorina Genfis, auks bankett. Oma loengus rääkis ta sionismi poliitilistest vooludest.⁶

Eriala seltsidest võib välja tuua Juudi Kaupmeeste ja Töösturite Seltsi, Tartu Juudi Kaubanduse-Tööstuse Ühisus ning Tartu Juudi Arstide Seltsi. Arstide Seltsi eesmärgiks oli motiveerida arste edasi töötama ning rahva seas meditsiinilisi teadmisi levitada.⁷ Ühiskondlike ühingutena tegutsesid Tartu Juudi Heategev Selts „Linas Hazedek“, Tartu üliõpilaste vastastikuse abistamise kassa ja Tartu Juudi Abiandmise Ühing

² K. Jokton. *Juutide ajaloost Eestis*. 50.

³ ERA.2282.2.11. – 1921–1926. Tartu Juudi Raamatuagentuuri „Kultur“ postkaardid (trükised).

⁴ E. Nodel. *Life and Death of Estonian Jewry*. 5.

⁵ T. Parming. *The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia, 1918–1940*. 250.

⁶ Postimees (1886–1944). nr. 8. 11 jaanuar 1933.

⁷ ERA.2688.1.3. – 11.07.1938. Põhikirja ärakiri.

„Zdokogdaila“. „Zdokogdaila“ eesmärk oli toetada majanduslikes raskustes olevaid inimesi.⁸

Päris mitmed seltsid olid segaseltsid ehk liikmeteks said olla nii mehed kui naised. Kuid leidis ka naisühing nimega „Vizo“, mis oli oma laadilt sionistlik.⁹ „Vizo“ paistab silma oma aktiivsuse poolest mida kinnitavad ühingu poolt saadetud kutsed. Korraldati näiteks kinoõhtuid.¹⁰ Sionistlikke seltse leidis Tartus veelgi. Toon välja ka mõnede organisatsioonide nimed: Tartu Sionistide Organisatsioon, Tartu parempoolne sionistlik noorteorganisatsioon „Beitar“, Mogilevski sionistlik noorteorganisatsioon „Kodima“ ja „Hašomer Hazair“. Poliitilised organisatsioonid olid ühtlasi need, mis kõige enam kirgi üles kütsid. Nii näiteks on teada, et – 1937. aasta 9. mail toimunud sionistide koosolekul puhkes kaklus, mida pidi lahendama tulema ka politsei. Loengut pidas Palestiina sionistide juht A. Jaffa. Korterist kostvat lärmi läks uurima naaber, kes nägi kuidas 4–5 inimest ühte vanemat meest kägistasid. Postimehes on seda kirjeldatud nõnda: *“See waatepilt tuletas meelde sajakäelist lohet, kes on haaranud ohwri oma surmawasse kaisutusse”*.¹¹ Kõik koosolekud, üritused ja mitmekesine ühingute maastik oli võimalik tänu Eesti Vabariigis kehtima hakanud kultuurautonomiale, mis tagas sobiva pinnase kultuurielu tekkimiseks ja toimimiseks.

Religioossed organisatsioonid on veidi segadust tekitavad kuna leidub andmeid erinevate ühingute kohta, millel on äärmiselt sarnased nimed. Näiteks tegutsesid Tartu Juudi Usuühing ning Tartu Juudi Usukogudus. Tartu Juudi Usuühing koondas Tartus ja Tartumaal elavaid juute usulistel, vaimsetel ja heategevuslikel eesmärkidel.¹² Kuid Tartu Juudi Usukoguduse nimi on tegelikkuses aga hoopis eksitav, kuna tegemist ei ole olnud religioosse ühinguga. 16. oktoobril 1926. aastal siseministariumile saadetud kirjas väidetakse, et usuühingut ehk kogudust, kui sellist pole, kunagi eksisteerinud vaid oli loodud hoopis haridusliku ja kultuurilise organisatsioonina. 1919. aastal loodud Tartu Juudi Kogudus oli Tartu Juudi Usukoguduse eelkäija ning sellest põhikirjast eemaldati kõik varasemad usulised kirjed.¹³

Seltsid kutsusid esinema ka mitmeid külalisi, osa neist ka välismaalt. Näiteks külastas Tartut 1930. aasta oktoobris teadlane dr. Phil. H. Shitlowsky, kes pidas Treffneri

⁸ ERA.14.9.948. – 09.03.1934–13.04.1934. Tartu Juudi Abiandmise Ühing „Zdokogdaila“.

⁹ ERA.14.9.651. – 30.04.1934–12.06.1934. Tartu Juudi Naisühing „Vizo“.

¹⁰ ERA.2282.2.22. – 1918–1940. Kutsed juudi ühingute üritustest osavõtuks.

¹¹ Postimees (1886–1944), nr. 125. 10 mai 1937.

¹² ERA.2284.1.1. Устав Тартуской еврейской религиозной общины.

¹³ ERA.14.11.1030. – 07.09.1926–03.12.1926. Tartu Juudi Usukogudus.

gümnaasiumi saalis loengu „Juudi kultuuriprobleemid“.¹⁴ Seltside aktiivsusest annab aimu erinevatele isikutele saadetud kutsete rohkus. Kuigi enamuse kutseid on kirja pandud jidišis leidub siiski ka mõningaid eestikeelseid kutseid. Näiteks korraldas ühing Juuditeaduste edendamiseks Tartu Ülikoolis Maimonidese 800. sünnipäeva puhul ülikooli hoones aktuse, kus peeti ka kolm loengut. Ka haigete hoolekande selts „Linaz Hazedek“ saatis laiali kutseid oma 10. tegutsemise aastapäeva puhul. Väga sagedased kutsed olid erinevate seltside aastapäevade tegutsemisega seotud.¹⁵ Peab ka mainima, et Tartu juudi kultuurhoolekogu esimeest Jacob Blumfeldti kutsuti erinevatest Eesti Vabariigiga seotud üritustest osa võtma nagu iseseisvuse tähistamine ning ka linnavolikogu pidulikust koosolekust, kus valiti Tartu linna aukodanikeks vabariigi president Konstantin Päts ning Jaan Tõnisson.¹⁶

2.2. Ajakirjandus

Postimehes kajastati erinevaid juutidega seotud sündmusi. Sealt võib leida mitmesuguseid lugusid, mis puudutasid juutide elu ning teadaandeid erinevate ürituste toimumisest. Näiteks hakati Postimehes 1940. aastal edastama teateid „Šolem Aleichemi“ koosolekute toimumistest.

Ühtlasi kajastas Postimees kirjaniku Šolem Aleichemi sünnipäevale pühendatud näitust (allpool tutvustan sündmust natuke lähemalt). Lisaks kirjutati ka juudisoost kirjanike näidenditest. Kahest näidendist, mis erinevatel teatri hooaegadel etendusid, ilmusid Postimehes põhjalikud arvustused. Need lood ilmusid Postimehe rubriigis „Tartu teated“. Vanemuise lavalaudadele jõudsid näendid „Mirele Efros“ (1930. aasta novembris) ning „200 000“ (1931. aasta novembris). Tüki „Mirele Efros“ on kirjutanud juudi kirjanik Jakob Gordin. Näidend lavastus Vanemuises neljas vaatuses ning lavastajaks oli Vanemuise tollane näitejuht Voldemar Mettus. 1930. aasta 15. novembril ilmunud Postimehe arvustuses jäädi etendusega rahule, kirjeldades seda kui realistliku ja hästi õnnestunud lavateost. Kiideti lavastajat, kes oli suutnud luua juudiliku õhustiku, mis haaras publikut kaasa juutide ebatavaliste ja isemoodi kommetega. Etendus oli täis ilusat ja tihedat huumorit ning väga head näitlejatööd.¹⁷ Inimesed, kes etendust näinud olid,

¹⁴ Postimees (1886–1944). nr. 276. 11 oktoober 1930.

¹⁵ ERA.2282.2.22. – 1918–1940. Kutsed juudi ühingute üritustest osavõtuks.

¹⁶ ERA.2282.2.21. – 1939–1940. Kutsed Tartu Juudi Kultuurhoolekogu esimehele J. Blumenfeldtile (trükised).

¹⁷ Postimees nr. 311. 15 november 1930.

soovitasid kõigile seda ka vaatama minna.¹⁸ Teise juudi kirjaniku Šolem Aleichemi teos „200 000“ aga nii head tagasisidet ei saanud. 6. novembril 1931. aastal ilmunud arvustuses kiideti kõigepealt eelmisel hooajal ilmunud „Mirele Efrogst“, „200 000“ kirjeldati kui rahvatükki ning tõdeti, et nõudlikumale teatriskäijale jääb etendusest nii mõndagi soovida. Etendus olevat sisu poolest ära leierdatud kuna varasemalt oli kiiresti rikkaks saamise kohta lavastatud mitmeid etendusi. Etenduses oli palju naiivsust ja imalat armastust ning leiti, et tükil puudus tugev sisuline kandepind. Tegelasid oli palju, kuid nad ei andnud tükile palju juurde. Lavastajaks oli Voldemar Mettus ning dekoraatoriks Voldemar Haas.¹⁹

Need etendused olid lavastatud „Vanemuise“ teatri mängukava raames. Juudi seltsid nende etendustega seotud ei olnud. Küll aga korraldasid seltsid iseseisvalt etendusi. Nagu seda on erinevates põhikirjades välja toodud, on mitmed seltsid lubanud korraldada näidendeid. Näiteks tegutses I. L. Peretsi nimeline selts praegusel Kalevi tänaval ühe maja esimesel korrusel, kus oli teatri saal ja lava.²⁰ Samuti on selts oma nime saanud klassikuks kujunenud jidiši näitekirjaniku Isaac Leib Peretzi järgi.

2.3. Tartu juutide seltsielu võrdlus Tallinna omaga

Tallinnas oli (ning on ka praegugi) kõige suurem juudi kogukond. Seega on ootuspärane, et suur hulk seltse tegutses just seal ning need laienesid aja jooksul ka teistesse Eesti linnadesse, kus loodi samanimelisi seltse (nt. „Licht“). Tallinnas toimusid ka suuremad koosolekud ja üritused. Tallinnas asuv juudi gümnaasium tegutseb siamaani Karu tänaval. Kogukonnad ja seltsid hoidsid omavahelist suhtlust. Nagu tuli välja ka „Šolem Aleichemi“ protokolliraamatust, peeti kirjavahetust Tallinnas asuva „Lichtiga“ ning arutati erinevate ruumide ning mööbli jagamise, müümise ja vahetamise asjus.

Tallinna seltsidest Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodil on pikemalt kirjutanud Josef Katz. Oma uurimistöös kirjeldab ta lähemalt kultuuriseltse ja ühinguid, mis tegutsesid kõige aktiivsemalt ning mille kohta on ka kõige enam andmeid säilinud. Nendeks seltsideks olid „Chaim Nachman Bjaliku nimeline Juudi Kirjanduslik-

¹⁸ Postimees nr. 12. 13 jaanuar 1931.

¹⁹ Postimees nr. 302. 6 november 1931.

²⁰ T. Šor. *Культурная автономия евреев в Эстонии: подготовка и проведение 1925–1927*. 2–4.

Dramaatiline selts“ (lühendatud kujul ning edaspidi „Bjalik“), kultuuriselts „Licht“ ning Juudi Seltskondlik Ühing.

„Bjalik“ oli üks olulisemaid juudi kultuuri edendajaid ning tutvustajaid. Selts sai oma nime samanimelise kirjaniku järgi. „Bjaliku“ eesmärgiks oli kirjanduse ja kunsti edendamine ning levitamine. Tegeleti teatriga ning etendusi mängiti ka Vene Teatri lavalaudadel. Samuti korraldati ka kontserte, kus astusid üles ka välismaised esinejad. Seltsil kujunes välja ka iga-aastane purimi püha tähistamise traditsioon, mille raames korraldati „rahvuslik kostümeeritud õhtu“. Korraldati kirjanduse õhtuid, mille fookuses olid erinevad kirjanikud ning nende teosed. Seltsi tegevusest võisid osa võtta nii mehed kui ka naised. Selts sai tegutseda ka peale Eesti okupeerimist kuid 1940. aasta detsembris suleti selts Nõukogude võimu käsul.²¹

„Licht“ oli skandaalseim selts, kuna selle liikmed pooldasid kommunistlikke vaateid ning tänu nende kirjutatud kaebekirjale toimus massiline seltside ja ühingute sulgemine 1940. aastal. Seltsi eesmärgiks oli oma liikmete valgustamine, millele viitab ka nende nimi – „Licht“ (valgus). Ka „Licht“ tegeles teatriga. Samuti korraldati ka loenguid ning muid üritusi. Loengute teemad polnud niivõrd seotud kultuuriga vaid poliitikaga. Valdavalt olid liikmeteks töölisrahvas ning nende vaated olid pigem vasakpoolsed. Selts avaldas lausa soovi kultuuriautonomias lahkuda. „Licht“ suleti selle sama kaebekirja alusel 1940. aasta lõpus või 1941. aasta alguses, mis kirjutati teiste seltside sulgemiseks 1940. aasta augustis.²²

Juudi Seltskondlik Ühing oli üks vanimaid ning ühtlasi ka ainus ühing, mis tegutses avamisest sulgemiseni samas hoones. Nagu ka teised seltsid tegeles Juudi Seltskondlik Ühing teatriga ning pidas erinevaid loenguid ning ettekandeid. Enamasti korraldati tantsuõhtuid ja kontserte. Ühingu tegevus oli suuresti suunatud meelelahutusele. Nad tutvustasid juudi loomingut ka mujalt maailmast. Juudi Seltskondlik Ühing suleti 1940. aasta suve lõpus või sügise alguses. Ühingu ruumid võtsid üle „Šolem Aleichem“ ehk endine „Bjalik“ ja „Licht“.²³

Kui võrrelda Tartut ja Tallinna omavahel siis on näha, et seltside eesmärgid ja soovid olid üpris sarnased. Nagu allpool saame näha korraldati väga palju erinevaid loenguid koos külalisesinejatega ning ka välismaiste esinejatega, milleks oli hangitud politseilt eraldi luba. See sama kehtib ka Tartu seltside kohta. Oma tegevust kajastati

²¹ J. Katz. *Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel*. 47–48.

²² *Ibid.* 57–60.

²³ *Ibid.* 54–57.

ajakirjanduses ning loodi kuulutusi erinevate ürituste reklaamimiseks. Samuti jagavad osad seltsid Tartu omadega sama nime – näiteks „Licht“ ning „Šolem Aleichem“. Kui tihti nimekaimudest seltsid omavahel läbi käisid ei oska päris täpselt öelda. On alust arvata, et mitte väga palju, kuna Tartu „Šolem Aleichemi“ 1940. aasta protokollis raamatus pole Tallinna seltsist räägitud kordagi. Küll aga tehti koostööd „Lichtiga“. Huvitav on jällegi see, et Tallinnas tegutsesid mõlemad seltsid 1940. aastal samades ruumides, mistõttu tundub Tartu poolne Tallinna „Šolem Aleichemi“ selline eiramine kummaline.

3. Juudi kultuurseltsid Tartus 1918–1940

Selleks, et Tartu juudi kultuurseltside toimimist lähemalt tutvustada, tulid analüüsimisele viie seltsi põhikirjad: Tartu Juudi Kultuurselts „Licht“ (loodud 28. mai 1927), Tartu Juudi Seltskondlik Ühing „Achdus“ (loodud 5. mai 1919), Tartu I. L. Peretsi nimeline Juudi Selts (loodud 4. aprill 1924), Tartu Juudi Rahvuskultuurselts „Proiva“ (loodud 23. oktoober 1930) ja „Frait fun Idisch“ (loodud 1928. aastal, kuupäev teadmata), mis hiljem muutis oma nime „Šolem Aleichemiks“.

3.1 Viie kultuurseltsi põhikirjade analüüs

Üldjuhul on seltside põhikirjad üles ehitatud väga sarnaselt. Juhatus toimimine ning koosolekute kord on kõikidel ülalmainitud seltsidel peaaegu et identsed. Seltside rahastus tuli liikme- ja sisseastumismaksudest ning erinevate publikatsioonide ja ürituste korraldamise eest saadud tulust. Juhatus määras liikmemaksu suuruse ja võis liikme vajadusel ka maksust vabastada. Antud seltsides võisid liikmeteks olla nii mehed kui naised, kes olid täisealised. I. L. Peretsi nimelise seltsiga võisid liituda ka alaealised liikmed, kuid neil puudus koosolekutel hääleõigus.¹

Seltside liikmeks saadi kirjaliku sooviavalduse kaudu. Liikmekspürgija soovi kinnitas kas juhatus või häälteenamus koosolekul. „Licht“ ja „Achdus“ nõudsid lisaks kahe liikme soovitus. Ühingu „Achdus“ puhul oli liikmeks saamine kõige keerulisem. Liikmeid oli kahte sorti, pärisliikmed ja liikmed-külalised. Selleks, et saada liikmeks-külaliseks oli tarvis kahe pärisliikme soovitus. Pärisliikmeks saadi siis, kui liige-külaline oli oldud vähemalt kuu ning kui juhatus oli salajasel hääletusel häälteenamusega otsuse vastu võtnud. Pärisliikmeks mitte võtmise võis edasi kaevata peakoosolekul, kui pärisliikmeks pürgijal oli ette näidata kümne teise pärisliikme allkirjad. Kui ka peakoosolekul pärisliikmeks valimine ei õnnestunud, ei saanud enam olla ka liige-külaline.² Seltsidest lahkumiseks pidi lahkuda sooviv liige esitama juhatusele kirjaliku avalduse kuid liige võidi seltsist ka välja heita, kui oli tasumata jäetud

¹ ERA.14.11.154 – 05.05.1924–17.10.1924. Tartu I. L. Peretsi Nimeline Juudi Selts.

² ERA.14.11.93 – 09.05.1919–02.06.1919. Tartu Juudi Seltskondlik Ühing „Achdus“.

liikmemaks (olenevalt seltsist 3–6 kuu maksed) või kui liige oli oma käitumisega seltsi mainet kahjustanud. Seltsi „Frait fun Idisch“ maksmata jäänud liikmemaks võis ulatuda suisa aastani.³

Olenevalt seltsist võis juhatuse liikmete arv erineda. I. L. Peretsi seltsi juhatus koosnes üheteistkümnest inimesest ja kolmest kandidaadist: esimehest, abiesimehest, sekretärist, kassapidajast, majavanemast ja kuuest liikmest. Ühingul „Achdus“ koosnes juhatus aga üheksast liikmest. Seltside „Licht“, „Proiva“ ja „Frait fun Idischi“ juhatus koosnes viiest liikmest, kuid ka neil oli valitud lisa liikmeid, kes vajadusel juhatuse liiget koosolekutel ja hääletustel asendada sai. Juhatuse liikmed valiti üheks aastaks.

Ülesanded olid kõikidel seltsidel väga sarnased. Juhatuse tööülesanneteks oli uute liikmete vastuvõtmine, liikme- ja sisseastumismaksu kogumine, raamatu- ja kassapidamine, aruannete, eelarvete ja töökavade koostamine, seltsi varaga tegelemine, esindamine kohtus, lepingute koostamine, koosolekute kokkukutsumine ning vastu võetud otsuste täideviimine.

Seltsid pidasid koosolekuid vähemalt korra nädalas. Üldkoosolekuid oli kahte sorti: korralised ja erakorralised. Olenevalt seltsist kutsuti korralisi koosolekuid kokku kas iga kuu lõpus, korra poole aasta jooksul või korra aastas. Erakorralised koosolekud kutsuti kokku, kui seda nõudis mingi hulk liikmeid („Proiva“ puhul 1/3, „Frait fun Idisch“, „Achdus“ ja „Licht“ 1/10, I. L. Peretsi puhul vähemalt kümne liikme nõudel), revisjonikomisjon või juhatus ise. Üldkoosolekut loeti toimivaks kui kohal oli piisavalt inimesi, „Achdus“, I. L. Peretsi puhul 2/3, pooled „Frait fun Idischi“ ja „Lichti“ või „Proiva“ puhul 1/5. Koosolekutel otsutati asju häälteenamusega. Igal liikmel oli ainult üks hääl.

Üldkoosolekutel otsustati juhatuse liikmete, revisjonkomisjoni ja likvideerimiskomisjoni valimine ja kõrvaldamine, aastaaruannete ja eelarvete läbivaatamine, liikmemaksu määramine, liikmete vastuvõtmine, põhikirja muutmine ja täiendamine. Revisjonkomisjon koosnes kolmest liikmest ja valiti üheks aastaks. Revisjonkomisjoni liikmed ei saanud kuuluda juhatusse ja teistesse seltsi ametitesse. Komisjoni kohustusteks oli seltsi kassa, dokumentide, vara jne. läbivaatamine ning pidid enne üldkoosolekut oma tööst teatama.

Seltsid olid tähtajatud. Tegevuse lõpetamise korral valiti üldkoosolekul likvideerimiskomisjon, kes võttis seltsilt üle selle vara ning vajadusel müüs seda ning tegeles võlgadega. Likvideerimiskomisjon pidi oma tegevusest üldkoosolekutel aru andma.

Seltside vahelised sarnasused aga ka erinevused tulevad välja põhikirjades sõnastatud eesmärkides, mis on välja toodud põhikirjade alguses. Kultuuriselts „Licht“, Seltskondlik

³ ERA.2280.1.2. – 1928–1934. Organisatsiooni „Frait fun Idisch“ põhikiri.

Ühing „Achdus“ ja I. L. Peretsi Nimeline Juudi Selts jagavad väga sarnaseid eesmärgi. „Licht“ on märkinud oma eesmärgiks Tartu juudi soost elanike kultuurilise tasapinna tõstmise.⁴ „Achdus“ soovis kõiki Tartu juudi soost elanikke ühendada ning edendada liikmete rahvuslikku, kultuur-hariduslikku ning kehalist arenemist.⁵ I. L. Peretsi Nimelise Juudi Seltsi eesmärk oli ühendada kõik juudi rahvusest inimesed Tartus ja aidata kaasa liikmete rahvuslikule, kultuur-hariduslikule, füüsilisele ja ka majanduslikule käekäigule.⁶ Nendel seltsidel oli väga olulisel kohal kultuuri hoidmine, erinevate ürituste korraldamine, mis olid seotud spordi, muusika, teatri või mõne muu kunstiga.

Rahvuskultuuriselts „Proiva“ oli lisaks kultuuri hoidmisele ja levitamisele seadnud oma eesmärgiks teadusega tegelemise. Põhikirjas kinnitatult seisab eesmärk järgmiselt: „tutvustada juudi soost kodanike Juudi rahvuskultuuriga, kogudes ja levitades teaduslisi materjale juudi filoloogia, ajaloo, kunsti, etnograafia, ökonoomika, pedagoogika ja statistika aladelt“. Lubati korraldada teaduslikke diskussioone, võistlusi, asutada raamatukogusid, lugemiskohti, muuseume ja arhiive. Tähtsaks peeti ka juudi rahvuskultuuri käsitlemist teaduslike tööde näol ja nende ilmumise toetamist. Samuti sooviti teha koostööd erinevate kultuurhariduslike seltsidega Eestis ja ka välismaal. Erinevalt teiste seltside põhikirjadest on „Proiva“ maininud ära auliikmete määramise võimaluse. Auliikmeks võidi valida ka mitte-liikmeid olenemata isiku rahvusest või usulisest taustast.⁷

Seltside puhul võib veel välja tuua, et osadel seltsidel olid samad asutajad. „Achduse“ ja I. L. Peretsi nimelisel seltsil oli üheks ühiseks asutajaks Julius Genss. Samuti oli kolme seltsi („Licht“, „I. L. Peretsi nimeline selts“, „Proiva“) põhikirja kinnitajaks sama notar August Siska.

3.2. „Frait fun Idisch“ ja „Šolem Aleichem“

1928. aastal loodud „Frait fun Idisch“ jätab oma põhikirjas, võrreldes teistega, kõige rahvuslikuma seltsi mulje. Nad on eraldi välja toonud, et nende tegevus toimub juudi keeles, ning et kõikides juba tegutsevates Eesti juudi koolides ja ka tulevikus avatavates koolides, lasteaedades ja muudes haridusasutustes toimuks hariduse omandamine ainult juudi keeles. Küsimuse üle, kas juudi koolides peaks kasutama heebrea või jidiši keelt vaieldi palju.

⁴ ERA.14.3.1055 – 18.08.1927–04.05.1928. Tartu Juudi Kultuuriselts „Licht“.

⁵ ERA.14.11.93 – 09.05.1919–02.06.1919. Tartu Juudi Seltskondlik Ühing „Achdus“.

⁶ ERA.14.11.154 – 05.05.1924–17.10.1924. Tartu I. L. Peretsi Nimeline Juudi Selts.

⁷ ERA.14.11.130 – 06.11.1930–30.01.1931. Tartu Juudi Rahvuskultuuri Selts „Proiva“.

Hebraistid pooldasid heebrea keelt ning jidišistid jidišit. See, millises keeles õppetöö toimus, olenes kooliastmest ning õppeainest. Juudi kultuurivalitsus oli aga otsustanud heebrea keele kasuks. Juudi keele all mõeldakse reeglina jidišit, mistõttu saame öelda seda, et „Fraint fun Idisch-i“ liikmeskond olid jidišistid, kuna jidišistid pooldasid väidet, et lapsed peavad hariduse omandama emakeeles.⁸ Sellest, millist keelt „Fraint fun Idisch“ pooldas annab aimu ka seltsi nimi, seltsi nimi tähendab tõlkes juudi keele sõbrad. Seltsil oli ka pitsat, kus peal seisis eesti ja juudi keeles: „JUUDI SELTS FRAINT FUN IDISCH“.⁹

Lisaks oli selts oma põhikirjas seadnud eesmärkideks juudi elanike kultuurilise tasapinna tõstmise ja teaduse, kultuuri ja haridusalaste teadmiste jagamise erinevate kirjanduslike väljaannete kaudu. Sooviti asutada raamatukogu ja rahvakool ning teha koostööd erinevate seltsidega nii Eestis kui välismaal. Oma põhikirjas oli selts lubanud läbi viia ka erinevaid loenguid ja teha koostööd ka välismaiste teaduslike ja kultuurhariduslike seltsidega. Seda lubadust „Fraint fun Idisch“ ka pidas. Eesti Vabariigi politsei poolt on välja antud kolm riigis viibimise luba, milles seisab, et välismaalased võivad riigis viibides pidada viis loengut/ettekannet teaduslikel ja kultuurilistel teemadel. Esimene luba on välja antud kehtivusega 11.02.1938–11.03.1939, teine kehtib 30.01.1939–31.12.1939 ja viimane 24.01.1940–31.12.1940.¹⁰ Dokumentides pole kirjas kellele luba anti või kui mitmele isikule see kehtis. Loengute pidamisest annab aimu ka loengute sari nimega Elav ajaleht. Elav ajaleht kujutas endast erinevaid ettekandeid sisaldavat üritust, kus peeti loenguid päevakajalistel teemadel, mis puudutasid kohalikku kogukonda. Loengute teemadeks võisid olla kultuurilised, poliitilised ja ajaloolised ettekanded.¹¹ „Fraint fun Idisch“ pidas pea iga nädal loenguõhtuid, kus põhiliseks teemaks oli jidiši keel, kirjandus ja muusika. Üritati tõsta huvi jidiši keele vastu ning seda peamiselt heebrea keele levimisele vastandumiseks.¹² Elava ajalehe loenguõhtutel oli tavaliselt kavas mitu loengut. Näiteks 1930. aasta 17. aprillil toimunud üritusel oli kavas viis ettekannet.¹³ Postimehes ilmus 1936. aastal teade, et „Fraint fun Idisch“ korraldab Tartu juudi koolis 15. veebruaril kell 9 õhtul Elava ajalehe, kus räägitakse rahvahääletuse olulisusest ja rahvakogu vajalikkusest ning miks on oluline, et kõik poolt hääletaksid.¹⁴

⁸ A. Põldsam. *Juudi keeletülist Eestis*. 223–225.

⁹ ERA.2280.1.2 – 1928–1934. Organisatsiooni „Fraint fun Idisch“ põhikiri.

¹⁰ ERA.2280.1.5 – 11.02.1938–24.01.1940. Разрешения управлений.

¹¹ J. Katz. *Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel*. 48.

¹² Postimees (1886–1944). nr. 294. 15 detsember 1933.

¹³ ERA.2282.2.13. Juudi keele sõprade ühingu väljaanded nr. 15, 16 - 1930, nr. 54 - 1933. nr. 26–31 – 1934.

¹⁴ Postimees (1886–1944). nr. 44. 15 veebruar 1936.

Kassaraamatute sissekannete järgi oli seltsi ühe kuu liikmemaks 2 krooni. Eeldatavasti oli see summa mõeldud tavalistele liikmetele, sest leidub liikmed, kes on maksnud ühe kuu eest vaid ühe krooni ning leidub ka liikmeid, kes on maksnud vaid 50 senti.¹⁵ Üheks liikmeks, kes maksis kõigest 50 senti oli I. Sverdlov, kes protokolliraamatu järgi oli ka seltsi sekretär. Liikmemaksu oli võimalik maksta ka tagantjärgi. Maksimumvõlg, mis kujunes, oli nelja kuu eest.

1928. aastal loodud „Frait fun Idisch“ muutis 1939. aastal 27. juulil oma nime „Šolem Aleichemiks“. Põhikiri jäi seltsil peale nime muutmist samaks. Nimevahetuse käigus uuendati ka pitsatit, kus siis seisis: „SCHOLEM-ALEICHEM“.¹⁶ „Frait fun Idisch“ nimetas end ümber juudisoost kirjaniku järgi. Šolem Aleichem oli hästi tuntud juudi kirjanik, kes suri 1916. aastal. Tema teoseid on tõlgitud erinevatesse keeltesse ning tema loodud näidendeid on mängitud ka Vanemuise lavadel 1931. aastal. Ta oli juudi kogukonnale oluline isik ning tema 80. sünnipäeva mälestamiseks korraldati 1939. aastal Juudi keskkooli ruumides, mille aadress oli Aleksandri 49, näitus. Näitusel tutvustati kirjaniku elutööd ning näidati pilte. Näituse korraldajaks oli Julius Genss, kellel õnnestus saada materjale nii Venemaalt kui ka Poolast. Osa materjale saadi ka Nosson Genssi arhiividest. Näitusest kirjutati ka 1939. aastal 2. juunil ilmunud Postimehes.¹⁷

Miks „Frait fun Idisch“ oma nime vahetas, pole täpselt teada kuna leida on ainult ametlikud Siseministeeriumi kinnitused, et nimevahetus on heaks kiidetud. Kuigi on alust arvata, et nimevahetus tehti just Šolem Aleichemi mälestamiseks. Huvitava faktina võib veel välja tuua, et kui 1940. aastal okupeeriti Eesti Nõukogude vägede poolt, muutis oma nime „Šolem Aleichemiks“ ka Tallinnas asuv selts „Bjalik“, tänu millele saadi ka peale okupatsiooni tegutseda. Nimelt oli nimi „Šolem Aleichem“ ainuke Nõukogude võimude poolt aktsepteeritud juudi kirjanik ning tema nime alt tegutsemine tagas ka mingiks ajaks hoolimata massilisest seltside sulgemisest tegutsemisõiguse.¹⁸ Kuigi Tartu „Šolem Aleichem“ vahetas oma nime aasta enne okupatsiooni, tõstatab see üles küsimusi nagu, millised nägid seltsi hoiakud välja täpsemalt ning, et kas selts oskas riigivõimu vahetust ette näha. Sellele kõigele lisaks pooldas „Šolem Aleichem“ ka uue riigivolikogu valimisel kommunistlike vaadetega kandidaati, millest tuleb täpsemalt juttu hiljem protokolliraamatu osas.

¹⁵ ERA.2280.1.7 – 1938–1940. Корешки квитанции уплаты членских взносов.

¹⁶ ERA.2280.1.1. Устав общества.

¹⁷ ERA.2282.2.22; 1918–1940; Kutsed juudi ühingute üritustest osavõtuks; Postimees (1886–1944). nr 146. 2. juuni 1939.

¹⁸ J. Katz. *Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel*. 43.

3.3. Seltsi „Šolem Aleichem“ protokolliraamat

Kuigi selts oli oma põhikirjas märkinud, et nende tegevus toimub juudi keeles, siis leidub sellegipoolest 1940. aasta juhatuse protokolliraamat, mis on kirja pandud eesti keeles. Põhjuseks miks protokolliraamat eesti keeles kirjutatud oli võib olla see, et protokolliraamat esitati Eesti riigile. Oma emakeeles said riigi poole pöörduda vaid saksa, vene ja rootsi vähemusrahvused.¹⁹ Raamatusse on tehtud 13 sissekannet ajavahemikus 20.05.1940–7.10.1940. Varasemas protokolliraamatus, kuhu on sissekandeid tehtud 1933. aasta detsembrist 1938. aasta veebruarini, on kõik kirjutised jidiši keelsed.

Protokolliraamatust saab natuke aimu, millised nägid juhatuse koosolekud päriselt välja ning kes seal osalesid. Läbi käib mitmeid nimesid, kes on olnud seotud ka teiste seltsidega, Tevi Furmanski ja David Pasternak „Lichtist“ ja Nosson Genss „Proivast“. Protokolliraamatusse pole sissekandeid tehtud järjepidevalt. Esimese ja teise sissekande vahe on üle ühe kuu. Suve lõpu poole on sissekanded muutunud ühtlasemaks. Põhjuseks, et suvekuudel polnud osad liikmeid Tartus ning kultuuritöö otsustati puhkuste tõttu katkestada, nagu seda on mainitud esimeses sissekandes. Koosolekutel arutati neile saabunud kirjade üle, raha asjus, ürituste korraldamise, hariduse, uute liikmete vastuvõtmise ja muude küsimuste üle.

20.05.1940 toimunud koosolekul on kirjutatud, et sooviti asutada noorteringi nimega „Noorte-ring Šolem Aleichemi juures“, mille asutamiskoosolekule tuli kohale 14 noort. Päevakavas oli ka David Pasternaki üle arutamine kuna teda süüdistati seltsi põhimõtete vastu töötamises ning otsustati talt paluda kirjalikku selgitust. Seltsi põhikirjas on mainitud, et seltsi mainet kahjustades võidakse liige seltsist välja visata. Milles D. Pasternaki täpsemalt süüdistati, pole märgitud. Pole ka päris selge, kas D. Pasternak seltsis jätkas.

1940 oli aasta, mil Eesti okupeerisid 17. juunil Nõukogude liidu väed ning 21. juunil korraldati riigipööre.²⁰ Juulis saadeti riigivolikogu ja riiginõukogu laiali ning 14. ja 15. juulil korraldati uue riigivolikogu valimised.²¹ Nende sündmustega seoses korraldati seltsis mitu miitingut, kus peeti kõnesid muutusi puudutavatel teemadel. Protokolliraamatut lugedes on näha, et kohe peale okupatsiooni hakati protokollides inimeste nimede ette lisama tiitlit „seltsimees“ ning septembri lõpus määrati T. Furmanskile ülesanne seintele Lenini ja Stalini pildid osta.

¹⁹ K. Laurits, *Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus*, 30–32.

²⁰ R. J. Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*. 106.

²¹ Päevaleht, nr. 180, 8. juuli 1940.

27.06.1940 toimunud juhatuse koosolekul olid päevakorras kirjad, miiting ja resolutsioonid. Otsustati korraldada rahvakoosolek, kus esinevad kõnedega A. Jassmann – IKUF (Juudi Kultuur Liit) ja uus valitsus; I. Halupovitš – Üldised sündmused ja reformid; M. Sverdlov – Juudi kool ja kasvatus; Töölisühingu Keskliidu esindaja. Kavas tekkis muudatus ning I. Halupovitši asemel pidas kõne P. Pats teemal Viimased sündmused ja pöörde tähtsus. Ka „Šolem Aleichemis“ tegeleti riigivolikogu valimistega. Peeti oluliseks, et kõik juudid valimistest osa võtaksid. Linn oli jagatud nelja rajooni ning leiti, et oleks kõige otstarbekam oleks töötada 45. ringkonnas, kus kandideeris Valli Haldre (osutus ka valituks). 29.07.1940 arutati miitingu korraldamise üle ja seal peetavate kõnede kava üle, mis oli järgmine:

1. E.N.S.V. vastuvõtmine, N.S.V.L. ja selle tähtsus
2. Senine juudi kultuurtöö ja edaspidised perspektiivid
3. N.S.V.L. kodaniku õigused ja kohustused
4. Punaväe esindaja sõnavõtt

Miiting toimus 5.08.1940. Selle kohta pole eraldi sissekannet tehtud.

29. augustil 1940. aastal suleti mitmed juudi seltsid ning peale sulgemisteate ilmumist²² hakati tegelema suletud seltside varadega ja ka võlgadega. I. L. Peretsi seltsil oli 1300 krooni suurune võlg ning nad soovisid müüa oma mööblit „Šolem Aleichemile“, kuid viimased pidid sellest keelduma. Ka „Limuwia“ ja „Hasmonea“ varade üle peeti läbirääkimisi. Juulis soovis „Limuwia“ anda „Šolem Aleichemile“ üle anda oma raamatukogu. Ühtlasi üritati saada ka luba seltside „Keren Hajesodi“ ja „Sionistliku Organisatsiooni“ varade üle. Tehti koostööd „Lichtiga“, kes samuti võttis üle osade suletud seltside varad (näiteks „Vizo“ oma).²³ Kultuuriasjadega seoses plaaniti luua kultuurifond, mis tegeleks erinevate finantsiliste ja raamatukogudega seotud küsimustega. „Šolem Aleichem“ soovis avada uue samanimelise organisatsiooni ka Valgas. Läbi terve protokolliraamatu arutatakse erinevatel koosolekutel selle avamise üle ning määratakse sellega tegelema erinevaid isikuid. Selts avati pidulikult 5. oktoobril 1940.

Materjalidega lähemalt tutvudes, paistab silma, et „Šolem Aleichem“ väärtustas kommunistlike mõtteid. Peale 1940. aasta riigipööret peeti seltsis väga tihti kommunistlikel teemadel kõnesid, samuti käisid kõnelemas erinevad punavägede ning Töölisühingu Keskliidu esindajad. Ka valimistel toetati Töötava Rahva Liidu esindajat Valli Monika Haldret

²² ERA.2199.1.4 – 31.08.1940–14.01.1941. Копия расторжения Народного комиссариата внутренних дел ЭССР о ликвидации организаций и обществ, акты ликвидации, акты передачи имущества и денежных средств.

²³ ERA.2280.1.8 – 20.05.1940–07.10.1940. Juhatuse protokolliraamat.

(neiupõlve nimega Kosenkranius), kes käis ka delegatsiooniga Moskvast esitamas palvet, et Eesti võetaks vastu Nõukogude Liitu.²⁴ Kosenkraniume nimi käib protokollidest mitmeid kordi läbi, kuid kas selle nime all mõeldi Haldret ennast või kedagi teist on keeruline välja selgitada, kuna protokolliraamatus kasutatakse ainult perekonna nime. Sama probleem tekib ka teiste isikute identifitseerimisel, kuna osadel isikutel on sama perenimi ning eesnimedid pole täies pikkuses märgitud kordagi. Augusti lõpus said väga mitmed seltsid sulgemisteate, kuid mitte „Licht“ ja „Šolem Aleichem“, kes said vabalt edasi tegutseda. Mõtlemapanev on ka asjaolu, et arvestades teiste seltside halvenenud olukorda, oli „Šolem Aleichemil“ ometi võimalus avada uus selts Valgas. Kuivõrd tihedalt selts Nõukogude Liidu tegemistega seotud oli on raske hinnata. Samuti jäävad õhku küsimused, kuidas, miks ja mis alustel oli „Šolem Aleichemil“ võimalik nii edukalt edasi tegutseda. Millal selts suleti, pole teada, kuid võib oletada, et seltsi tabas sama saatus, mis „Lichti“. „Licht“ suleti arvatavasti 1940. aasta detsembris või järgmise aasta jaanuaris Nõukogude Liidu võimude poolt nende endi koostatud kaebekirja alusel.²⁵ Samuti suleti ka Tallinna „Šolem Aleichemi“ selts (varasemalt „Bjalik“) sama aasta detsembris ning seetõttu on ebatõenäoline (kuid mitte täielikult välistatud), et Tartu „Šolem Aleichemi“ selts sai tegutseda kuni Saksa okupatsioonini.

²⁴ Tartu Riiklik Ülikool: EKP TRÜ komitee, TRÜ rektoraadi, ELKNÜ TRÜ komitee ja TRÜ ametiühingukomitee häälekandja, nr. 21. 29 juuni 1973.

²⁵ J. Katz. *Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel*. 59.

Kokkuvõte

Töö eesmärk oli uurida Tartus tegutsenud juudi kultuurseltse ja ühinguid. Kasutades primaarallikaid ja sekundaarkirjandust oli võimalik luua Tartus tegutsenud seltsidest üldpilt ning uurida lähemalt kultuuriseltside tegutsemist. Tartus tegutsenud seltsid olid valdavalt ilmalikud ning suunatud juudi kultuuri edendamisele. Osad seltsid olid aktiivsemad kui teised. Ajakirjanduse ja saadetud kutsete põhjal võib välja tuua mõned aktiivsemad ühingud: naisselts „Vizo“, Tartu Sionistide Organisatsioon ja ka „Šolem Aleichem“.

Tartu kogukonna jaoks olid 1918–1940. aastad kultuurielu kõrgpunktiks. Oli võimalik tegutseda mitmetel aladel kultuurist teaduseni ning spordist poliitikani. Juutide seltsielu sai sellises mahus toimida tänu Eesti Vabariigis kehtestatud kultuurautonoomiale, mis oli Euroopas ainulaadne nähtus. Kuna seltse tegutses väga palju, siis võib oletada (ja see tuleb ka osades põhikirjades välja), et liikmeskond erinevate ühingute vahel kattus. Tänu seltside rohkusele oli võimalik igapäev leida endale sobiva suunitlusega organisatsioon. Kultuuriseltside eesmärgiks oli juudi kultuuri hoidmine ning edendamine – kuigi arusaamad sellest, mis on juudi kultuuri kese, võisid olla erinevad, jagades kogukonna kahte suuremasse leeri, milleks olid hebraistid ja jidišistid. Kultuuriküsimus oli selgelt seotud rahvusküsimusega. Ühtlasi räägib seltside hulk ja iseloom ka sellest, et Tartu juudi kogukond oli pigem ilmalike vaadetega.

Seltside põhitegevuseks oma eesmärgi täitmisel oli ürituste ja loenguõhtute korraldamine, mis võisid olla hariduslikud, kogukonna hüvanguks mõeldud või siis ka lihtsalt meelelahutuslikud. Lisaks kohalikele kõnede pidajatele kutsuti loenguõhtutele esinema külalisi ka välismaalt ning juutide seltsitegevusega seonduvaid sündmusi kajastati ka eestikeelsetes ajalehtedes. Üheks olulisemaks ürituste sarjaks oli Elav ajaleht, mida viis läbi „Frait fun Idisch“, hilisema nimega „Šolem Aleichem“.

Töös uuritud viis põhilist kultuuriseltsi toimisid sarnaselt. Seltside juhatus ning ning põhikirjade ülesehitus oli seltside vahel peaaegu identne. Seltside vahelised erinevused tulid välja põhikirjas püstitatud eesmärkides. Olenevalt seltsist, oli tegutsemine suunatud kas kultuurile ja haridusele kultuurile ja teadusele. Viiest analüüsitud kultuuriseltsist torkaski kõige enam silma „Frait fun Idisch“, mille kohta leidis ka enim eestikeelset materjali. Selts seisis jidiši keele ning juudi kultuuri levimise eest, ent oma tegevuse lõpuaastatel muutus üha poliitilisemaks.

Kõige paremini saab sellest muutusest aimu seltsi „Šolem Aleichem“ 1940. aasta protokolliraamatust. Selles on juttu uue seltsi avamisest ning erinevatest üritustest ja loengutest, mida kavatseti pidada. Kuna 1940. oli ka aasta, mil Eesti okupeeriti Nõukogude vägede poolt, siis saab protokolliraamatust aimu, kuidas okupatsioon seltsi tegevust mõjutas. Selts sai ka pärast Eesti okupeerimist edasi tegutseda ning riigivolikogu valimistel toetati kommunistlike vaadetega kandidaati, samuti käisid seltsis kõnelemas kommunistlikel teemadel ka erinevad isikud nagu näiteks punavägede esindaja.

Peale seda, kui 29. augustil 1940. aastal enamus juudi organisatsioone suleti, tekkis juudi kultuurielus seoses Nõukogude okupatsiooniga Eestis paus. Kogukonna elu taastus mõneti koos Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamisega: Tallinnas tegutseb sünagoog ja ka juudi gümnaasium. Ühtlasi tegutseb ka Tartus tegutseb organisatsioon Tartu Juudi Kogukond. Kuid praegune juutide kultuuri elu Tartus ei küündi paraku selleni milline, see oli oma hiilgeaegadel.

Kasutatud kirjandus

Arhiivimaterjalid

RA.ERA.14.11.130 *Tartu Juudi Kultuuri Selts „Proiva“*

RA.ERA.14.11.154 *Tartu I. L. Peretsi Nimeline Juudi Selts*

RA.ERA.14.9.651 *Tartu Juudi Naisühing „Vizo“*

RA.ERA.14.9.948 *Tartu Juudi Abiandmise Ühing „Zdokogdaila“*

RA.ERA.14.11.1030 *Tartu Juudi Usukogudus*

RA.ERA.14.3.1055 *Tartu Juudi Kultuuriselts „Licht“*

RA.ERA.14.11.93 *Tartu Juud Seltskondlik Ühing „Achdus“*

RA.ERA.2280.1.2 *Organisatsioon „Frait fun Idisch“ põhikiri*

RA.ERA.2280.1.8 *Juhatusse protokolliraamat*

RA.ERA.2282.2.6 *Toimik Juudi Kultuur-autonoomia X aastapäeva tähistamise materjalid*

RA.ERA.2282.2.11 *Tartu Juudi Raamatuagentuuri „Kultur“ postkaardid*

RA.ERA.2282.2.13 *Juudi keele sõprade ühingu väljaanded nr. 15, 16–1930, nr.54–1933. nr. 26–31–1934*

RA.ERA.2282.2.21 *Kutsed Tartu Juudi Kultuurhoolekogu esimehele J. Blumenfeldtile*

RA.ERA.2282.2.22 *Kutsed Tartu juudi ühingutest osavõtuks*

RA.ERA. 2688.1.3 *Põhikirja ära kiri*

Rahvastiku koostis ja korteriolud. 1. III 1934 rahvaloenduse andmed. Vihk II. Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo

RA.ERA.2199.1.4 Копия расторжения Народного комиссариата внутренних дел ЭССР о ликвидации организаций и обществ, акты ликвидации, акты передачи имущества и денежных средств

RA.ERA.2280.1.7 *Корешки квитанции уплаты членских взносов*

RA.ERA.2280.1.1 *Устав общества.*

RA.ERA.2280.1.5 *Разрешения управлений*

RA.ERA.2284.1.1 *Устав Тартуской еврейской религиозной общины*

RA.ERA.2280.1.1 *Устав общества.*

Kirjandus

- Amitan-Wilensky**, Ella. 1971. Estonian Jewry. A Historical Summary – *The Jews of Latvia*, 336–347. Tel Aviv: Association of Latvian and Estonian Jews in Israel.
- Berg**, Eiki. **Verschik**, Anna. 1999. Juudid – *Eesti Rahvaste Raamat. Rahvusvähemused, -rühmad ja -killud*. Tallinn. 3.
- Crampton**, R. J. 1994. *Eastern Europe in the Twentieth Century*. New York: Routledge.
- Gurin-Loov**, Eugenia. 1990. *Juudid Eestis*.
- Gurin-Loov**, Eugenia. 1991. „*Juudina Eestis*“ – Horisont (6. juuni). 3–4.
- Hiio**, Toomas. 1998. *Juudi üliõpilased ja nende organisatsioonid Tartu Ülikoolis*. Tartu.
- Jokton**, Kopl. 1992. *Juutide ajaloost Eestis*. Tartu.
- Katz**, Josef. 2002. *Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel*. Tallinn.
- Laurits**, Kaido. 2008. Vähemusrahvuste kulturomavalitsuse seadus ja Saksa Kulturomavalitsus Eesti Vabariigis 1925–1940 – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2006*. Tartu. 30–32.
- Michelson**, Movša. 1990. Juudid Tartus – *Edasi*. nr. 188. 2.
- Nodel**, Emanuel. 1972. Ettekanne „*Life and death of Estonian Jewry*“ – 3rd Conference on Baltic Studies. University of Toronto. 11–14.05.
- Parming**, Tõnu. 1979. The Jewish Community and Inter-Ethnic Relations in Estonia 1918–1940 – *Journal of Baltic Studies* – vol. 10. nr. 3. 241–242. 244–245. 250.
- Põldsam**, Anu. 2017. Juudi keeletulist Eestis – *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik, teoloogia, mälestused*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XXVI. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda. 223–225.
- Šor**, Tatjana. *Культурная автономия евреев в Эстонии: подготовка и проведение 1925–1927*.

Perioodika

Postimehe väljaanded:

nr. 276. 11.10.1930

nr. 311. 15.11. 1930

nr. 12. 13.01.1931

nr. 302. 6.11.1931

nr. 8. 11.01.1933

nr. 294. 15.12.1930

nr. 44. 15.02.1936

nr. 125. 10.05.1937

nr. 146. 2.06.1939

Muu perioodika:

Päewaleht, nr. 180. 8.07.1940

TRÜ: Tartu Riiklik Ülikool : EKP TRÜ komitee, TRÜ rektoraadi, ELKNÜ TRÜ komitee ja TRÜ ametiühingukomitee häälekandja. nr. 21. 29.06.1973

Jewish cultural organizations in Tartu during the first independence period of the Republic of Estonia (1918–1940)

Summary

The purpose of the bachelor's thesis is to describe Jewish cultural organizations and associations in Tartu during the first independence period of Estonia's Republic by using primary sources and secondary literature. The aim of the work was to give a closer look into the Jewish cultural life and examine their actions. Most of the organizations were secular and aimed at promoting Jewish culture within the community in Tartu. Some of the organizations were more active than others. According to journalism and different invitations gathered from the archives women's organization “Vizo”, Tartu Zionist Organization and “Šolem Aleichem” were the most active.

The years 1918–1940 were the highpoint of Jewish communities social life. It was possible to work in many fields from culture to science. Due to the plurality of associations the membership between different associations overlapped. Thanks to the abundance of societies, everyone was able to find an organization with a suitable focus. The aim of the cultural organizations was to preserve and promote Jewish culture. Events and lecture evenings were organized, which could be educational, for the benefit of the community or just for entertainment purposes. One of the most important events was “Elav ajaleht” which was carried out by “Frait fun Idisch”, which was later called “Šolem Aleichem”. “Frait fun Idisch” stood for popularizing and preserving yiddish language and Jewish culture. In addition to local speakers, guests from abroad were also invited to give lectures. The social life of the Jews was able to function thanks to the cultural autonomy established in the Republic of Estonia, which was a unique phenomenon in Europe.

The five main cultural organizations studied in the work functioned similarly. The management and the structure of the statute were almost identical between the organizations. The differences between the organizations were brought out in the goals section of the statute. Depending on the organization, the focus was on either culture and education or culture and science.

The most information in Estonian about the association “Šolem Aleichem” is given in their 1940 protocol book. In the protocol book was talk of opening a new organization, different events and lectures that were planned. Since 1940 was also the year when Estonia was occupied

by the Soviet forces, the protocol book shows how the occupation affected the activities of the organization. The organization could continue their work even after the occupation and in the elections to the National Council, a candidate with communist views was supported, and various people, such as a representative of the Red Army, also spoke in the organization about communist ideas.

After shutting down most of the Jewish organizations on August 28, 1940, Jewish community life has been restored today. There is a working synagogue and Jewish high school in Tallinn. In Tartu operates a Jewish Community organization as well. Nevertheless, it must be acknowledged that the occupations and the Second World War had a strong impact on the Estonian Jewish community, that cultural life ceased and that the number of communities fell. Therefore, unfortunately, the number of organizations does not reach to what it was in its heyday.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Juta Lensu,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Tartu juudi seltsid Eesti Vabariigi esimese iseseisvusperioodi ajal (1918–1940)“, mille juhendaja on Anu Põldsam, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonnas, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Juta Lensu

29.04.2022